

Національна академія наук України
Інститут народознавства
Полісько-Волинський народознавчий центр

ПОЛІССЯ

ЕТНІКОС, ТРАДИЦІЇ, КУЛЬТУРА

Луцьк
Видавництво „Вежа“
Волинського державного університету
ім. Лесі Українки
1997

ББК 63.5. (4Ук-4Во)

П 50

В основу збірника покладено матеріали міжнародної наукової конференції „Полісся: етнікос, традиції, культура“, проведеної Полісько-Волинським народознавчим центром у вересні 1995 р. У збірнику подано матеріали, що стосують археологічних пам'яток, етнічної історії*, етнографії, говірок, фольклору Західного Полісся.

Для фахівців у галузі народної культури.

Відповідальний за випуск Микола Приймак.

Рецензенти: доктор філологічних наук Іван Денисюк
доктор історичних наук Степан Павлюк
доктор історичних наук Леонід Залізняк

Редакційна колегія: Віктор Давидюк, Григорій Аркушин,
Володимир Пришляк, Олекса Ошуркеви

0505000000-021

95

Без оголошення

ISBN 5-7763-9185-7

ЕРОТИЧНА СИМВОЛІКА В КОНТЕКСТІ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Важливим аспектом дослідження традиційного весільного обряду є еротичні мотиви. Свого часу вони становили основу шлюбної обрядовості, тож і до сучасного весільного дійства увійшли як пережитки первісної культури. В українській фольклористиці ця тема маловивчена. Через церковні переслідування довгий час вона не допускалася до друку російською цензурою. Тому внаслідок невивченості та поверховості в підході до неї багатьма дослідниками зводилася до елементів розпусти та пияцтва під час весілля. Відтак поодинокими острівцями бовваніють у цій прогаліні окремі праці Володимира Гнатюка, Павла Тувинського, Хведора Вовка, уривки рукописного збірника Народних пісень М.Максимовича. Дещо делікатніше торкався цієї теми Степан Килимник.

Західне Полісся зберегло в своїй традиційній культурі багато архаїчних рис, в тому числі й таких, що пов'язані з весільною обрядовістю. Більшість із них на сьогодні не мають активного побутування, але з переказів про весільну архаїчну обрядовість можна почути дуже багато, а заодно, й наблизитися до семантики примітивних культів і звичаїв.

Міжстатеві стосунки, що походять від давніх шлюбних інституцій I, як їхнє відображення, відбилися у весільних обрядах, існують переважно у контексті організації молоді за статево-родовими ознаками. Дівоча громада мала свою організаційну структуру, парубоча - свою. Відносини між різностатевими громадами регулювалися звичаєвим правом. Первісно така організація, за багатьма даними ретроспективного аналізу, підкріплювалася ще й родинними зв'язками, функції яких згодом перебрали на себе зв'язки територіальні.

Однією з давніх інституцій звичаєвого права у відносинах між парубочою та дівочою громадами, реліктове значення якої збереглося на Західному Поліссі аж до 30-х років ХХ ст., був звичай "гірок". На таких сходинках - "гірках" відбувалося знайомство представників обох статей, що, можливо, згодом провадило до шлюбу.

Найдавніші наші писемні джерела відбивають особливості парних шлюбів. Автор "Повісті минулих літ" протиставляє полянам

дикі, з його погляду, шлюбні звичаї древлян, які викрадають собі наречених біля води. Очевидно, у полян шлюбна угода на той час уже відбувалася у формі викупу молодої у її роду і, безумовно, за її ж згодою, бо остання простежується навіть у деяких формах ритуалу викрадення нареченої.

Одначе деякі весільні пісні з Полісся, етнічної прабатьківщини древлян, зберегли донедавна й згадки про більш давні пережиткові форми, які інсценізувало весільне дійство. В одній з таких пісень співається:

*Викотили, викотили
Медовую бочку.
Випросили, випросили
У матера дочку.
Як привезли, як привезли
До нової хати,
Що хотіли, те робили
Чужому дитятиє.*

Хоч “медовая бочка” може сприйматися і як форма плати родині молодої за дівчину, але тут, можливо, має місце й художній паралелізм, так притаманний весільній символіці. А в ньому „медовая бочка” може бути потрактована як і засіб принесення задоволення усім учасникам весільного дійства з боку молодого, а отже - обрядового гетеризму.

У весільному обряді досліджуваного регіону знаходимо сліди переходу від комунального шлюбу до індивідуального у формі умикання молодої або уподібнення цього дійства. Так само виявлено й пережитки купівлі молодої.

У дійсності справу купівлі молодої спочатку узгоджували між двома родами. Свідченням цього є перепій, коли парубки з села молодої ставили посеред дороги стіл, накриваючи його скатертиною, і клали на нього хліб та воду. Молодий мусив дати їм викуп, щоб пропустили весільний поїзд до нареченої. Таке ж дійство відбувалось і біля порога хати, тільки викуп вимагали вже близькі родичі молодої. Тому перепій на весіллі, можливо, є пережитком ще давнішої форми гетеризму - комунальної, коли право на дівчину мали всі парубки з її **роду**.

Церемонія продажу сестри її братами ще одне свідчення того що вони мусили колись відповідати за неї перед усім родом і, насамперед, перед парубоцькою громадою, не дозволяючи її викрасти.

Тут важливо зауважити розмежування назв “купівля” | “викуп”. На думку багатьох учених, купівля молодої

східнослов'янських народів ніколи не існувала. Спочатку вона являла собою викуп, коли жених давав плату братам молодії, щоб уникнути помсти з боку її роду за образу чи шкоду, яку він заподіяв. Крім того, за часів матриархату, коли жінка займала досить високе становище в родовій ієрархії, її продаж був би неумісним, а викуп за умикання є цілком логічним. Звичай давати подарунки на весіллі - також, мабуть, своєрідна плата за дівчину.

Увесь весільний обряд змінює свою форму з того моменту, коли дружки молодії підуть з хати молодого. Пісні набирають відтоді вакхічно-еротичного змісту, що є пережитком старовинного культу, який існував у всіх індоевропейських народів:

*Ой тепер вам, дружечки,
По всьому, по всьому,
Затикайте спуднички
Й тикайте додому³.*

Еротичний настрій у весільній церемонії дедалі посилюється і набирає максимуму під час обряду комори:

*Ідіть, свати, по солому,
Постеліть молодії і молодому.
Бо ряба курка сокоче,
А молода спати хоче⁴.*

Постіль молодим готували часто на соломі зі снопом жита в головах. В іншій пісні говориться:

*До комори, Марусенько,
До комори спати.
Чого зроду не давала,
Тепер мусиш дати⁵.*

У піснях із цієї нагоди молоде подружжя часто прирівнюється до бика, телиці чи тура:

*На городі буряки,
На городі гичка.
Молодіш наш, як бичок,
Молода - теличка⁶.*

Або:

*Повиле в комаройку
На праму соломойку.
Чи то тур, чи туреця,
А вже з дівки молодиця⁷.*

Цей зооморфний символізм походить з дуже давньої та примітивної епохи і цілком наближається до ведичного культу. Хведір Вовк у своїх "Студіях з української етнографії та антропології" посилається

на Лібрехта, який “порівнює його з биком Вед у індусів, що, на думку Бергмана, символізував небо, а корова була символом землі. Бик був завжди епітетом Соми, як представника чоловічого начала, або жениха”⁸.

В інших піснях, що співали при цій нагоді, обряд комори порівнюється з оранням незайманої землі. Так, у відомій не лише на Західному Поліссі пісні “Ой не світи, місяченьку” знаходимо такий момент: “... орали хлопці ниву, виорали ярмо...” Цікаво, що під ярмом колись і проводили молодих саме після обряду комори.

Весілля вважалося доконаним звичаєво-правовим актом тільки у разі дотримання ритуальних язичницьких звичаїв, і тільки після реального з’єднання з чоловіком визнавали за молодою її права як молодиці. Відрізування коси молодій і одягання на голову очіпка свідчення того, що молода перейшла в громаду молодиць. У піснях із цього приводу говориться:

*Гарна була розсадонька,
Тарна - капустаця.
Гарна була дівчинонька,
Гарна - молодиця⁹.*

Атрибутом вищезгаданого обряду був весільний прапор, що його вивішували на другий день весілля на хаті молодого. “На дру день весілля вивешували на хати молодого червону хустку. То знак, що молода була чесна...”¹⁰. Звичай вивішувати червоний прапор - це, мабуть, пережиток звичаю публічного демонстрування сорочки молоді, про який свідчив Боплан на початку XVII ст. Це дійство простежується за переказами і в досліджуваному регіоні: “Вешали хустку червону на палици і з нею ідуть до молоді батьків. То другий день весілля”¹¹.

Починаючи з цього моменту, пляшки, в яких подаються напої прикрашали пучками калини, а самі напої підфарбовували в червоний колір. Хліб, який лежав на столі перед молодими, перев’язували червоною стрічкою, а той, що посилали матері молоді, прикрашали ще й калиною. Червоною ниткою обшивували хату і подвір’я¹². Червоний колір скрізь і в усі часи був символом сонця, життєвої енергії і, мабуть, мав однакове значення у всіх слов’янських народів, символізуючи плідність та відтворення в природі. У піснях із цієї нагоди виявляється радість з приводу єднання молодих. У них також зберігаються сліди давньої епохи та культу органів відтворення:

*Завезли мене за гіройку крутую,
Завезли мене в сторіноньку чужую.
Кажуть мені червоний мак сіяти.*

*Ой посію я червоний мак по полю,
Та й увесь свій рід звеселю*³.

У жартівливих приспівках знаходимо той самий сюжет:

*Прокрутив павук стелю,
впав на постелю.
Де Маруся спала,
Там калина стала*⁴.

Червоний мак, калина символізують тут дівочтво молодії.

Як бачимо, наведені звичаї та пісні походять з доісторичних форм гетеризму, адельфогамії і є спільним набутком індоєвропейських народів. Звичай перепою, викупу та ритуальний танець молодії з усіма боярами на весіллі, за який їй платили гроші, - вияв прав на молоду всіх парубків її роду. Все це дає змогу висловити припущення про існування у фольклорі Західного Полісся реліктових мотивів групового шлюбу. Звичай плетіння вінків на весіллі, гільце, очищення вогнем, коровай тут більш властиві для календарних ритуалів сонячного культу, а отже мають дещо архаїчну значеннєвість, ніж у інших регіонах, у тому числі й на сусідній Північній Волині. Що ж до ігор між селищами, то їхні традиційні риси простежуються у змісті вечорниць.

На сьогодні фольклорний контекст весільного обряду, що побутував на Західному Поліссі донедавна, ще може додати чимало матеріалу для реконструкції давніх форм шлюбно-звичаєвого права.

ПРИМІТКИ

¹ *Шелевер М.* Полісько-карпатські паралелі весільного обряду. (Рукопис знаходиться в архіві ПВНЦ).

² Зап. від Марії ШвОрак, 1913 р.н., в с.Загіруддя Камінь-Каширського р-ну, 1995 р. Тут і далі всі записи походять із територій Волинської області.

³ Зап. від Марії Хомйч, 1920 р.н., в с.Підманеві Шацького р-ну, 1993 р.

⁴ Зап. від Агафії Дударчук, 1935 р.н., в с.Світязь Шацького р-ну, 1993 р.

⁵ Зап. від Ганни Дзядук, 1933 р.н., в с. Крушинці Любомльського р-ну, 1994 р.

⁶ Зап. від Людмили Мартинюк, 1925 р.н., в смт. Цумані Ківерцівського р-ну, 1994 р.

⁷ Зап. Віктор Давидюк від Ірини Пашкуди, 1932 р.н., в

с.Яревиці Старовижівського р-ну, 1995 р.

⁸ *Вовк Хв.* Студії з української етнографії та антропології. - К., 1995. - С. 311. (Маються на увазі праці Лібрехта "Zur Rolkskundenj" на с. 394-395 та Бергмана "Les Getes" на с. 171). .

⁹ Зап. від Лізи Мельничук, 1938 р.н., в с.Бубнові Володимир-Волинського р-ну, 1990 р.

¹⁰ Зап. від Марії Вавдіюк, 1922 р.н., в с.Мостиці Камінь-Каширського р-ну, 1995 р.

¹¹ Зап. від Ганни Ткачук, 1927 р.н., в с.Хотешові Камінь-Каширського р-ну, 1995 р.

¹² Зап. від Софії Смаль, 1918 р.н., в с.Доротиці Ковельського р-ну, 1995 р.

¹³ Зап. там само.

¹⁴ Зап. від Федори Шумик, 1914 р.н., в с.Доротиці Ковельського р-ну, 1995 р.

Summary

In wedding rituality there are all stages of evolution of family form of human unity. So we find in it, for example the echo of those epochs when, as the chronicles witness people were not married, and they were not married in that form, as they understood the marriage there, but were not married in the understanding, which the science considers the marriage now, so in understanding of certain reclamation of sexual relations.

In important place in the wedding, rituality take such ancient customs as the ritual scampering off a girl (Swifias, Shatsk), the custom to sleep with a girl before marriage ("girky'Nujno, Kamyn-Kashyrsk), "perepif (act of drinking health to the newly weds while presenting them with a gift), the ransom of a bride, the cutting off the bride's hair (Velymtche, Ratno, Katchyn, Kamyn-Kashyrsk), the right for a bride of all men of her new family (Lysovo, Manevytchy).

The whole, wedding- ritual changes its form from that moment, when in the bride's house the bride's maids leave the wedding, and the songs have from that minute bacchanal-erotic context and are the survival of the ancient cult, that existed by all Indo-European nations. The erotic spirit in songs reaches the maximum during the fite of the pantry (Krushynets, Luboml). The newlyweds often play the role of a bull a heifer or a bison (Tsuman, Kyyertysy, Jarewyshtche, Stara Vygya). This

zoomorphic symbdlyshis begins in the ancient and the primitive epoch and wholly comes up to the Veaic cidt.

The obligatory attributes of the wedding after the ritual of the pantry were: the wedding flag ("a read headkerchief Mostyshtche, Teklyno, Kamyn-Kashyrsk), red ribbons on the headkerchieves of match-makers (Veiymtche, Ratrio); a red thread round the house and the yard (Dorotyshtche, Kamin-Kashyrsk), a beendle of snow-ball on the bread, that is sent to the bride's mother on the second wedding day (Choteshiv, Kamin-Kashyrsk), so on.

The red color here, perhaps, has the same meaning by all Slavonic nations and symbolizes fertility and recreation in nature.

In these customs and wedding songs of the region under investigation we find the remains of the ancient cidt and rituals, which originate from prehistoric forms.